Vol 3 Issue 3 April 2013

Impact Factor : 0.2105

ISSN No : 2230-7850

Monthly Multidisciplinary Research Journal

Indian Streams Research Journal

Executive Editor

Ashok Yakkaldevi

Editor-in-chief

H.N.Jagtap

IMPACT FACTOR : 0.2105

Welcome to ISRJ

RNI MAHMUL/2011/38595 **ISSN No.2230-7850**

Indian Streams Research Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial Board readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

International Advisory Board

Flávio de São Pedro Filho
Federal University of Rondonia, Brazil

Kamani Perera
Regional Centre For Strategic Studies, Sri Lanka

Janaki Sinnasamy
Librarian, University of Malaya [Malaysia]

Romona Mihaila
Spiru Haret University, Romania

Delia Serbescu
Spiru Haret University, Bucharest, Romania

Anurag Misra
DBS College, Kanpur

Titus Pop

Mohammad Hailat
Dept. of Mathmatical Sciences, University of South Carolina Aiken, Aiken SC 29801

Abdullah Sabbagh
Engineering Studies, Sydney

Catalina Neculai
University of Coventry, UK

Ecaterina Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest

Loredana Bosca
Spiru Haret University, Romania

Fabricio Moraes de Almeida
Federal University of Rondonia, Brazil

George - Calin SERITAN
Postdoctoral Researcher

Hasan Baktir
English Language and Literature Department, Kayseri

Ghayoor Abbas Chotana
Department of Chemistry, Lahore University of Management Sciences [PK]

Anna Maria Constantinovici
AL. I. Cuza University, Romania

Horia Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest, Romania

Ilie Pintea,
Spiru Haret University, Romania

Xiaohua Yang
PhD, USA

Nawab Ali Khan
College of Business Administration

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade
ASP College Devrukh,Ratnagiri,MS India

R. R. Patil
Head Geology Department Solapur University, Solapur

Rama Bhosale
Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel

Salve R. N.
Department of Sociology, Shivaji University, Kolhapur

Govind P. Shinde
Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai

Chakane Sanjay Dnyaneshwar
Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune

Awadhesh Kumar Shirotriya
Secretary, Play India Play (Trust),Meerut

Iresh Swami
Ex - VC. Solapur University, Solapur

N.S. Dhaygude
Ex. Prin. Dayanand College, Solapur

Narendra Kadu
Jt. Director Higher Education, Pune

K. M. Bhandarkar
Praful Patel College of Education, Gondia

Sonal Singh
Vikram University, Ujjain

G. P. Patankar
S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka

Maj. S. Bakhtiar Choudhary
Director,Hyderabad AP India.

S.Parvathi Devi
Ph.D.-University of Allahabad

Sonal Singh

Rajendra Shendge
Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur

R. R. Yalikar
Director Managment Institute, Solapur

Umesh Rajderkar
Head Humanities & Social Science YCMOU, Nashik

S. R. Pandya
Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai

Alka Darshan Shrivastava
Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar

Rahul Shriram Sudke
Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore

S.KANNAN
Ph.D , Annamalai University,TN

Satish Kumar Kalhotra

Address:-Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.isrj.net

Indian Streams Research Journal
Volume 3, Issue. 3, April. 2013
ISSN:-2230-7850
Available online at www.isrj.net

ORIGINAL ARTICLE

मगोवा :– निर्गुणी भजन तत्वाचा

प्रविणा गुडीगावकर

सारांशः

सर्व लोककलांमध्ये संगीत ही प्रचलित कला आहे जी की अत्यंत सरलतापूर्वक भाव प्रकट करते.अशाच प्रचारात गायल्या जाणा–या भजनांच्या शाखेतील निर्गुण भजनाच्या काव्याचे भाव व्यक्त करण्यास संगीत हे अतिशय परिणामकारक असे माध्यम आहे. अत्यंत गुढ अर्थ असणा–या निर्गुणी काव्याची निर्मितीच मूळात शून्यातून होते. या भजनांना प्रस्थापित करण्याचे श्रेय पं. कुमार गंधर्व यांना जाते.

प्रास्तविक :

भारतीय संगीताच्या क्षेत्रातील अनेक प्रांतात असणा–या भाशामधून देवाचे नामस्मरण हे गेय स्वरुपात करण्याची प्रथा आहे. हयाच गेय स्वरुपाला भजन ही संज्ञा पूर्वापार चालत आलेली असून हया भजनांचा प्रसार विविध देवतांची स्तुती करुन व त्यायोगे मिळणा–या भावप्रसादामुळे व आत्मिक समाधानामुळे अधिकाधिक लोकप्रिय होण्यास कारणीभूत ठरला.

परंपारिक संगताच्या वाटचालीत गायक धृपदापासून रुपलगायकी स्थिरावले आणि त्यात अनेक शैली निर्माण होत गेल्या. तथापि रसिकांच्या पसंतीस हया ही पेक्षा जास्त उतरणा–या व त्यांच्या समाधानास पात्र ठरणा–या दुस–या गानप्रकाराचा शोध गायकांद्वारे होत गेला.

तसा विचार केल्यास नाटयसंगीतामुळे मैफीलीत शास्त्रचा बराच सैलपणा आला परंतू भजनाला हे स्थान प्राप्त होवू शकले नाही. कदाचित भजन हया गानप्रकाराला संगीताच्या कलात्मक दृष्टीने बघितल्या जाण्याची वृत्ती तितकी रुढ नसावी म्हणूनच की काय पं. कुमार गंधर्व यांनी निर्गुणी भजनाला संगीताच्या मैफीलीत नवीन आयाम दिला. तसा हा प्रकार पारंपारिकच आहे परंतू त्याला आपल्या प्रतिमेने नवीन रुप दिले व तो रसिकांमध्ये कमालीचा लोकप्रिय झाला. भजन गानप्रकाराचा आकृतिबंध न बदलविता त्याला शास्त्रीय संगीताचे अस्तर देवून पं. कुमार गंधर्वानी ही शैली रसिकांचा पसंतीस उतरविली.

निर्गुणी भजनांची उत्पत्ती नेमकी कोठून झाली असावी ?या बाबत विचार केला असता असे दिसते की, मध्यप्रदेशातील माळवा प्रदेशात नाथ संप्रदायाचे संत शीलनाथ बाबा वास्तव्यास होते व जणू काही निर्गुणी भजनांची उत्पत्तीच तेथे होत, नाथ संप्रदायाचा हा गान प्रकार वैशिष्टय राखून आहे.

श्री वसंत पोतदारांच्या मते पं. कुमार गंधर्वांनी निर्गुणी भजनावलीच्या स्वरांबाबत विशेष अभ्यास तर केला होताच परंतू त्या स्वरावलींसोबत निर्गुणी जीवनप्रणालीच्या भाववादाशी ते एकरुप झाले होते. त्यामुळेच निर्गुणी भजनाचा अविष्कार म्हणजे पं. कुमार गंधर्वाच्या दीर्घ चिंतनाचा एक अप्रतिम नमुनाच होता असे म्हटल्यास वावगे ठरु नये.

मुळात निर्गुणी भजनाच्या काव्याचे म्हणजे निर्गुणी काव्याची निर्मितीच ही शून्यातूनच होते. जेथे काहीही नाही. केवळ शांतता आहे. निरव शांतता अशातूनच निर्गुणी काव्याची उत्पत्ती आहे. परंतु याच शून्यत्वातून हळूहळू निर्गुणी ब्रम्हाच्या अनंततेची अनुभूतीचा बोध हेच या निर्गुणी काव्याचे सार म्हणावे लागेल. याच निर्गुणी भजनाच्या वैशिष्टयांना पं. कुमार गंधर्व खालीलप्रमाणे व्यक्त करतात.

1.'' निर्गुणी भजनाचे फर वेगळे जग आहे. ते स्थिती सांगतात वस्तु नाही. ही भजने समाधीच्या स्थितीचे नादचित्र उभे करतात. ती म्हणणारी नाथपंथी सन्सासी मंडळी सर्वत्र संचार करतात. त्यांना गर्दी नको असते, शांतता हवी असते. त्यांचे गाणे फार शांत असते. शून्य आकाशातून निघणारे सुर म्हणजे निर्गुणी भजने. ''[1]

अर्थात निर्गुणी भजने ही समाधी अवस्थेचे नादचित्र उभे करतात. याचेच उदाहरण द्यायचे तर निर्गुणी काव्याचे श्रेश्ठ रचनाकार ' कबीर ' यांच्या काव्याचे देता येईल.

'' शून्य गढ शहर, शून्य गढ बस्ती ।
कौन सुता कौन जागे है ।।
लाल हमरे हम लालन के ।
तन सोता ब्रम्ह जागे है ।। ''

या भजनामध्ये शरीराला नश्वर आत्म्याच्या अनंततेचा बोध करुन दिला आहे. अशाप्रकारे अत्यंत सरलतेने शून्यात्वातून अनंततेचा भाव या निर्गुणी काव्यातून व्यक्त केला जातो.

निर्गुणी भजनाची दुसरी विशेषता म्णजे ' नश्वरता ', निर्गुणी ब्रम्ह हे नश्वर आहे, सत्य आहे. हे ब्रम्ह निराकार सुध्दा आहे. याला प्रत्येक व्यक्ती आपआपल्या भावाप्रमाणे भक्तीप्रमाणे बघतात. पं. कुमार गंधर्व यांनी गायिलेले ' उड जाएगा हंस अकेला ' हे निर्गुणी भजन असाच नश्वर भाव व्यक्त करणारी अप्रतिम कलाकृती आहे. 'आनंदाची अनुभूती' ही निर्गुणी भजनाची आणखी एक विशेशता म्हणावी लागेल. आत्मपरिक्षणातून

प्राप्त होणा–या ब्रम्हाची प्राप्ती हे आनंद प्राप्तीचे परमोच्च साधन आहे, आणि हाच ' आनंद ' या निर्गुणी काव्याचा आत्मा आहे. याच आनंदरुपी ईश्वराची प्राप्ती करण्याचे एकमेव साधन म्हणजे निर्गुणी भजन होय. या आनंदाची अनुभूती ही निश्चितच जनसामान्यांपासून प्रज्ञावंत कलाकारापर्यंत त्याची व्यक्तीगत किंवा सामूहीक असू शकेल. याच कारणाने निर्गुणी अभंगाच्या आनंदाची अनुभूती एक सामान्य व्यक्ती अशा प्रकारने घेईल की एखादा प्रज्ञावंत कलाकार घेवू शकेल. या आनंदाच्या अनुभूतीबाबत 2 पं. कुमार गंधर्व म्हणात, दृष्य जगताच्या गाभ्यात दडलेल्या अगर हरवलेल्या चैतन्याचा मागोवा घेण्याकडेच झपाटलेले होते नाथपंथीय. संसार असार अगर नश्वर आहे, याला नाथपंथीय सर्वात महान असत्य मानत, ' सुख पाहता जवापाडे, दुः पर्वाता एवढे,' याच्या अगदी उलट ते सांगत ' सुख पर्वता एवढे ' ही होती नाथांची हुकमी आरोळी. हे बुलंद आवाजात गर्जत की संसार भवसागर नाही, सुखसागर आहे. या दुनियेत अध्यात्म, धर्म आणि पुराणे ' भवसागर ' पुकारत आले. त्याला 'सुखसागर' संबोधणारे हे नाथपंथी आहेत की नाही महान ?म्हणूनच नाथपंथी गातात.

'' सुखसागर मे आके हंसा (आत्मा)
ग त जाओरे पियासा (प्यासा)
सुखसागर मे अमिरस (अमृत) भरितया
तो सबद (शब्द) हुआ प्रकाशा ।'' [2]

पं. कुमार गंधर्व यांचे नाथपंथियांविषयीचे हे तत्वज्ञान वाचल्यावर निश्चितच एक गोष्ट लक्षात येण्यासारखी आहे ती म्हणजे उत्कृष्ट अशा या निर्गुणी काव्याच्या रुपात निर्गुणी अभंगांमध्ये असलेली विशिष्टता, अलौकिकता जी प्रत्यक्षात येते तो अन्यत्र दिसणे जवळजवळ दुर्लभच आहे यात शंका नाही.

निष्कर्ष :–

1)निर्गुणी भजनांमधून व्यक्त होणारा शून्यत्वातून अनंताकडे नेणारा भाव केवळ निर्गुणी भजनांमध्येच अत्यंत सरलतेने व सुंदरतेने व्यक्त होतो.
2)निर्गुणी भजनांद्वारे केवळ मोक्षानुकूल स्थितीच निर्माण होत नाही तर अशा त–हेची वृत्ती श्रोत्यांमध्ये सुध्दा निर्माण होते.
3)थोर गायक पं. कुमार गंधर्व यांच्या निर्गुणी भजन शैलीच्या प्रस्तुतीने रसिकांना निर्गुणी भावाचा गूढ अर्थ समजण्यास मदत तर झालीच पण ही शैली त्यांनी शास्त्रीय संगीताखेरीज भवसंगीताच्या माध्यमातून रसिकांपर्यंत पोहवून ललीत भावसंगीताची निर्मिती केली.

संदर्भ सूची :–

1)संदर्भ क.1 ' स्वरसौदाई ' लेखक– प्रभाकर जठार पान क. 48.
2)संदर्भ क.2 ' कुमार ' लेखक– वसंत पोतदार पान क. 129,130.

Publish Research Article
International Level Multidisciplinary Research Journal For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished research paper.Summary of Research Project,Theses,Books and Books Review of publication,you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed,India

* International Scientific Journal Consortium Scientific
* OPEN J-GATE

Associated and Indexed,USA

- Google Scholar
- EBSCO
- DOAJ
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Databse
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database

Indian Streams Research Journal
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005,Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.isrj.net